

Romantiken och dagens uppbrott från 1600-talsvetenskapen

Autor(en): **Lagerroth, Erland**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **19 (1991)**

PDF erstellt am: **21.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-858281>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

ERLAND LAGERROTH, LUND

Romantiken och dagens uppbrott från 1600-talsvetenskapen

Efter renässansen är det tre omvälvningar i tänkandet som tycks mer genomgående och djupgående än andra: den «nya» vetenskapen på 1600-talet, romantiken samt det nya tänkande som håller på att växa fram i dag. Av dessa tre är det än så länge den nya vetenskapen, Galileis, Bacons, Descartes och Newtons vetenskap med dess analytiska, atomistiska, mekanistiska och deterministiska tänkande, som varit mest framgångsrik. Efter trehundra år och mer dominerar den fortfarande Västerlandets tankeliv och håller på att erövra resten av världen.

Jämfört med den har romantiken misslyckats. Den har reducerats till hycklande ideal i en konservativ samhällsordning, som kullkastats. Dess sammanhållna kunskapsprogram har upplösts i en rad separata vetenskaper, som opererar på basis av 1600-talets vetenskapsideal.¹ Det romantiska har förvisats till intimsfären i familjelivet.²

I denna situation är det av stort intresse att se, att det nya tänkande som formas i dag har stora likheter med romantiken – i synnerhet den, att båda befinner sig i opposition mot 1600-talsvetenskapen. En jämförelse mellan romantiken och dagens alternativa tänkande skulle kunna öka förståelsen för båda – förståelse för deras innebörd men också för deras betydelse.

Med det tänkande som växer fram i dag menar jag då inte det som behandlas i arbetsgrupp 7, alltså postmodernismen. Det är inte fråga om någon rörelse inom enbart konst och humaniora, inte heller om någon snart övervunnen dagslända som många av de ismer som kommit och gått under vår tid. I stället gäller det ett tänkande som spänner över hela det mänskliga verksamhetsfältet och som växer fram sedan ett par decennier. Ett tänkande som har *en* utgångspunkt i relativitetsteorin och kvantmekaniken, en annan i termodynamiken, en tredje i hermeneutiken, en fjärde i dialektiskt tänkande och en femte i ekologi och ekosofi. I dag finns åtskilliga verk som på olika sätt söker teckna dessa tankemönster, detta nya paradigm – Kuhns term tycks här ovanligt väl på sin plats. Till exempel Gerard Radnitzky, *Contemporary Schools of Metascience* (Göteborg 1968); E. F. Schumacher, *Vägledning för vilseförda* (1977, Stockholm 1986); Ilya Prigogine & Isabelle Stengers, *Ordning ur kaos* (1979, Göteborg 1984); Erich Jantsch, *The Self-Organizing Universe* (Oxford etc. 1980); Fritiof Capra, *The Turning Point* (London 1982); Paul Davies, *Gud och den nya fysiken* (1983, Stockholm 1987); Erland Lagerroth, *Mot en ny vetenskap* (Lund 1986); G. H. von Wright, *Veten-*

¹ OLIVARIUS (1975: 33).

² TAYLOR (1986: 675).

skapen och förnuftet (Stockholm 1986); Erik Dammann, *Bak tid og rom* (Oslo 1987); Anthony Wilden, *The Rules are no Game* (London, New York 1987).

Givetvis är det inte fråga om någon alltigenom enhetlig rörelse. Men det finns det så att säga prejudikat på. För romantiken är ju inte heller den något enhetligt. Och ändå går den under ett enhetligt namn och behandlas som något man kan tala om med anspråk på att bli förstådd. Som t ex på den här konferensen.

Jag skall först utgå från läget i dag och kunde då använda mig av några av de böcker jag nyss nämnde. Men jag tror det är tacksammare att ta en konkretare och ännu färskare utgångspunkt, en som därför inte är mindre representativ, snarare tvärtom. Och med det menar jag en annan konferens än den här, nämligen «världskonferensen» *Geist und Natur* i Hannover den 21–27 maj 1988. Att den kallades «världskonferens» var väl motiverat, för den samlade inemot 1500 deltagare från världens alla hörn. Men än mer: bland de 66 föreläsarna – åtskilliga med Nobelpris på fickan – fanns representanter för praktiskt taget alla vetenskaper och dessutom från alla världens stora religioner och från olika konstarter, ja även från mediavärlden. Redan detta ett romantiskt drag – det var fråga om ett i grunden romantiskt projekt: en progressiv universalkonferens.

Men det stora företaget kallades också för en konferens «för den mänskliga civilisationens framtid». Den var en generalmönstring av det tänkande som i dag behövs för att människan och Jorden skall ha någon framtid. På högsta vetenskapliga och andliga nivå. En mönstring av ett annat tänkande än det som lett till atombomben, kapprustningen och miljöförstörelsen.

Konferensens tema *Geist und Natur* var som synes sådant, att det väl skulle ha anstått en konferens i Hannover för snart 200 år sedan. Eller ännu bättre i Jena. Och talarna var medvetna om detta. När man från alla håll visade på otillräckligheten i det analytiska, atomistiska, mekanistiska, deterministiska kausaltänkandet, så skedde det ofta nog med tillägget, att det fanns *ett land*, där detta tänkande inte härskat lika oinskränkt som i västerlandet i övrigt, nämligen *Tyskland*. På denna historiska grund syftade också Niedersachsens ministerpresident Ernst Albrecht, när han i sitt inledningsanförande konstaterade, att «filosofi och vetenskap rör sig i dag *åter* mot varandra». Ett förhållande som hela konferensen sedan bekräftade.

På ett slående sätt förverkligade konferensen i sinnevärlden vad romantiken blott drömde om eller fick nöja sig med att realisera i tanke och skrift: ett möte, inte bara mellan vetenskap, religion och konst utan också mellan öst och väst. För bland talarna var åtminstone tre från Indien, tre från Japan och en från vardera Iran, Kina och Tibet. Därtill kom att det varje dag övades meditation enligt olika österländska metoder och visades dokumentärfilm om österländska religioner och filosofier. Flera av talarna personifierade i sig denna förening av öst och väst, t ex den 90-åriga tyske jesuitpatern och zenmästaren Hugo Lassalle med adress Tokio. Men att det verkligen blev ett möte och ett utbyte berodde också på att de många kristna talarna, främst tyska teologer, intog en lika öppen och mottaglig attityd som de österländska. En hållning i Schleiermachers anda.

Konferensens tema *Geist und Natur* var som sagt så romantiskt som man någonsin kunde begära. Det innefattade förhållandet mellan människan och världen, subjekt och objekt, själ och kropp, medvetet och undermedvetet. Men också människans ansvar för naturen och ytterst för den planet hon bebor – centrala problem i atombombens och miljöförstörelsens tidevarv.

Romantikens problematik visade sig alltså högst aktuell för vår egen tid. Och resultatet blev detsamma: ett avståndstagande från den cartesianska dualismen och en rörelse mot olika slags holism och monism. Starkast uttryckte sig de österländska talarna: *ande är natur och natur är ande*.

Här befinner man sig alltså i en av romantikens hjärtpunkter, vad Wellek i *Concepts of Criticism* kallar «the great endeavor to overcome the split between subject and object, the self and the world, the conscious and the unconscious». Wellek betecknar detta som romantikens «peculiarity or even its essence and nature», men han menar också att försöket är «apparently doomed to failure and abandoned by our time».³

Detta skrevs 1963, men 25 år senare är alltså en världskonferens på högsta vetenskapliga och filosofiska nivå färdig att göra om försöket. Kanske kan man säga att romantiken kunde göra sitt försök, därför att på dess tid var det cartesianska och newtonska tänkandet ännu inte så allenarådande, att det inte kunde bestridas. Om vår egen tid är då att säga, att detta tänkande i dag har blivit *så* allenarådande, så överväldigande, att det är *nödvändigt* att bestrida det. Och att det är lätt att se, inte bara dess faror – eller rättare att det leder käpprätt åt helvete – utan också tänkesättets ensidigheter och begränsningar.

Till en annan hjärtpunkt för romantiken kom man i konferensens höjdpunkt, det hejdlöst bejublade anförandet av den indiske filosofen, religionsforskaren och kemisten Raimon Panikkar. Han talade om «Mythos und Logos – Mythologische und rationale Weltansichten», och grundtanken var att rationaliteten inte är någon universell ståndpunkt. Verkligheten kan inte reduceras till det rationellt förståeliga, till Logos. Att rationaliteten, förståelsen genom språket, intellektet, vetenskapen, skulle vara jämbördig med varat är det västerländska tänkandets stora misstag, dess hybris.

I stället måste Logos kompletteras med Mythos, den andra vägen att närma sig den outgrundliga verkligheten. Myten tillåter ingen rationell uttolkning. Då blir den förstörd, liksom mörkret förstörs av ljuset från en lampa. Villkoret för myten är i stället tron, tilliten. Upphör man att tro på myten, upphäver den sig själv.

«Men jag är inte emot rationaliteten, bara monopoliseringen av den», förklarade Panikkar efteråt som svar på en fråga. Det är kanske en modern distinktion. Men annars befinner man sig här mitt i romantikens strävanden, i vad Wellek kallar romantikernas försök «to give a total mythic interpretation of the world».⁴ Ja, man skulle t o m kunna säga, att först en tänkare som Panikkar kan få oss i

³ WELLEK (1964: 220f.).

⁴ WELLEK (1964: 188).

dag att fullt ut förstå romantiken, förstå inte bara rationalismens otillräcklighet utan också mytens nödvändighet.

Jag skall nu försöka vända på det hela och se problematiken från romantikens håll. Romantiken är naturligtvis en Proteus och kan betraktas på många sätt. *Ett* sådant som dominerat den svenska litteraturhistorien, för att inte säga toppridit den, är platonismen. Men det är svårt att finna någon motsvarighet till platonismen i dag.

Och ändå finns det faktiskt något liknande, nämligen David Bohms teori om en «implicate order», en «invikt» ordning innanför den «utvikta» ordning, som vi iakttar och lever i till vardags.⁵ Men betecknande är att det i Bohms fall inte är fråga om att filosofiskt hypostasera en «högre» och finare nivå av verkligheten, en nivå som tänks undandragen vad som uppfattas som fenomenvärldens ofullkomlighet och brist, nämligen dess rörlighet och föränderlighet. I stället är det fråga om att dra konsekvenserna av relativitetsteorin och kvantmekaniken – konsekvenser som tolkas i analogi med teorin för hologrammet. Utgångspunkterna är alltså fysikaliska, inte filosofiska eller värdemässiga.

Men detta ter sig som ett sidospår, något mindre väsentligt. Det stora spåret kan man i stället finna i ett danskt arbete i fyra band, som betecknande nog heter *Ideologihistorie* och där första bandet bär undertiteln «Organismetænkningen i dansk litteratur 1770–1870». Den som skrivit de partier jag skall använda mig av är Aage Henriksen.

Aage Henriksen försätter sig in medias res genom att börja med filosofen och naturforskaren Henrich Steffens föreläsningar i Köpenhamn 1802–03. Men för att göra den centrala idén i dessa föreläsningar bättre förståelig gör han ett sidosprång till Goethes lärodikt «Die Metamorphose der Pflanzen». Det är nämligen här han finner det klaraste uttrycket just för organismtänkandet. Och det centrala ligger just i *växtens* gåta. Eller rättare i *växandets*. För det som skiljer den levande organismen från den oorganiska materien är just växandet. Den levande växten formas inte utifrån utan av den verkande kraften i växten själv. Den enskilda plantan är visserligen betingad av växtplatsens fysiska och kemiska beskaffenhet, men vad den upptar från omgivningen och hur den använder sig av det bestäms av inre växtlagar. Den kraft som ligger dold i fröet kallar Goethe med ett gammalt uttryck, skriver Henriksen, för *entelekien*.⁶

Det centrala i organismtänkandet är alltså inte så mycket att något är «ett organiskt helt» i motsats till en anhopning av atomer (som Wellek tänker sig det⁷), utan att delarnas samverkan betingas av en helhet, en drivande kraft, en enhetsdrift. Ur ett ekollon växer en ek och inte en tall.

Och ur ett människofoster växer en människa. Och i människans fall fortsätter organismtänkandet på den andliga nivån. Där gäller det att bilda och utbilda en

⁵ BOHM (1980).

⁶ HENRIKSEN (1975: 18).

⁷ WELLEK (1964: 182).

individualitet, en personlighet – en process som Goethe gestaltade i Faust och Wilhelm Meister och som blev den röda tråden i bildningsromanen. I förlängningen skymtar Fichtes jag-filosofi.

Men allt kommer inte an på individualiteten. Mot den egoistiska driften ställer Steffens i sina föreläsningar «universums enhetsdrift», den kraft som av den synliga världen kan skapa en stor organism, genomträngd av ett alltomfattande medvetande. Hela jordklotet kan ses som en sådan gigantisk organism, kommenterar Henriksen.⁸

Den som har försökt orientera sig i det nya tänkande som i vår tid bryter sig fram i atombombens och miljöförstörelsens spår, känner sig här sällsynt hemma. För just detta är en idé som står centralt i dagens ekologiska och ekosofiska strömningar. Och den har ett namn: «Gaia-hypotesen» efter namnet på den grekiska jordgudinnan. Hypotesen har utformats av James Lovelock i boken *Gaia: A New Look at Life on Earth* (London och New York 1979). Den har sedan byggts ut av Peter Russell i *The Awakening Earth (En uppvaknande värld, Uppsala 1984)* till tanken att denna Gaia-varelse, genom den exponentiella tillväxten av både folkmängden och det globala telekommunikationsnätet, också skulle kunna bli medveten.

Sådana här tankar är dock inte huvudlinjen i den romantiska ideologi, som Aage Henriksen frilägger, utan det är just tanken på livet och anden som en skapande och formande kraft – en kraft som på något sätt går igen också i de oorganiska delarna av naturen. Ande är natur och natur är ande. Att den tanken står centralt i romantiken, återfinns hos Schelling och bröderna Schlegel och före dem inte bara hos Goethe utan också hos Herder, har ofta framhållits, men då gärna i en så abstrakt filosofisk form, att dess relevans för dagens tänkande, för vår värld, har blivit svår att upptäcka.

Aage Henriksen talar om «enteleki» som ett gammalt uttryck. Det härrör från Aristoteles, liksom exemplet med ekollonet. Det är ingen tillfällighet. Aristoteles tycks särskilt ha intresserat sig för biologin, för livet – det var dess problematik som så att säga var det första för honom. Därför kom den oorganiska naturen hos honom på understol – den så att säga «våldfördes» av synpunkterna från den organiska. Det var detta som 1600-talsvetenskapen reagerade mot och som vanligt så starkt, att förhållandet blev det omvända: de synpunkter som var adekvata för en värld sedd som materia och ting, som material att utnyttja och plundra, blev allenarådande. Naturen och världen och människan studerades inte längre som *aktiva subjekt* utan som *passiva objekt*. Och av Aristoteles fyra orsaksbegrepp var det bara *causa efficiens*, verkande orsaker, som blev legitima, medan det slag av orsaker som var speciellt utmärkande för levande varelser: *causa finalis*, ändamålsorsaker, förvisades ur vetenskapen.

På så vis kan vi med Georg Henrik von Wright konstatera, att det finns två traditioner inom vetenskapens teori och praktik: den aristoteliska, som försöker

⁸ HENRIKSEN (1975: 24, 28).

förstå saker teleologiskt eller finalt och den galileiska, som försöker förklara dem kausalt.⁹

Under de senaste 300 åren har vi i västerlandet levt under trycket av en segrande galileisk och newtonsk vetenskap. Romantiken var den stora protesten, men den har lidit nederlag. Den mest medvetne oppositionsmannen var kanske Goethe, och i Faust kan han sägas ha tecknat de två slagen forskare: Faust själv som söker kunskap om världen som en levande organism och Wagner som samlar fakta om utanverken. Men det är Wagner som har segrat.

I dag har vi emellertid kommit till den punkt, då det blivit tydligt att synen på världen som passivt objekt gör forskaren själv till ett aktivt subjekt på ett sätt som hotar oss alla, inklusive Jordan själv. I dag är vi *tvingade* att se det otillräckliga, det inadekvata, det farliga i synen på världen som passivt objekt och i hela det vetenskapsideal som detta synsätt är en del av. Det är detta tvång som mer än något annat talar för en omsvängning av större varaktighet, varaktigare också än romantiken.

Aage Henriksen presenterar organismtanken under romantiken som «en uhyre forskningsplan og et metodesyn, der skulle sammanfatte natur og historie, idé og materie, i en helhedstolkning». Men, förklarar han, «Planen blev liggende som en vældig ruin».¹⁰

Detta är på första sidan av hans framställning. Men på sista sidan får ruinen liv igen: forskningsplanen är, heter det nu, ännu öppen, organismfilosofin har långtifrån uttömt sig i den litterära romantiken, utan den är «en stadig produktiv åndsform, der har fremtiden for sig».¹¹

Ja, så kan man sammanfatta det hela: romantiken har framtiden för sig.

⁹ WRIGHT (1971: XI).

¹⁰ HENRIKSEN (1975: 11).

¹¹ HENRIKSEN (1975: 73).

ASLAUG GROVEN MICHAELSEN, TRONDHEIM

Romantikk og individualisme

Jeg er et barn av det Jørgen Bukdahl kalte for *det skjulte Norge*. Jeg vokste derfor opp med en meget positiv definisjon av begrepet romantikk. Det var nemlig identisk med Henrik Wergeland, som var en seks år eldre bror av den norske grunnlov. Og Henrik Wergelands tanker, ord, liv og død var grunnlag og garanti for det norske folks bevissthet og vilje til individuell, sosial og nasjonal frihet.